

Temps moderns

1. «*Guanyaràs el pa amb la suor del teu front*». La modernitat va consagrar definitivament aquest principi cristià. Encara avui sembla no acceptar-se cap altra manera de viure que la que es deriva d'aquesta sentència bíblica. Qui no treballa no té dret a exigir. No hi ha dignitat que no vingui avalada pel treball.

El treball ha estat, especialment en els dos darrers segles, un factor determinant en l'«estar» de l'home al món. A partir del treball s'ha estructurat l'activitat social (la producció i l'oci, les maneres d'interpretar el món –ideologies– i la conflictivitat social bàsica). Sobre el treball s'ha organitzat la distribució de la riquesa. Sobre el treball s'ha construït el sistema de sentit i significacions necessari per transitar per la vida. Va ser la revolució industrial que va establir les bases de la modernitat la que va elevar el treball a categoria ètica. Treballar estava bé, no treballar estava malament. Així es pretenia que la ciutadania acceptés la renúncia als sistemes de treball propis de la cultura artesanal per incorporar-se –de grat o per força– al procés de producció industrial. Els reformistes de principi del segle XIX van establir les normes i criteris –fins i tot els models arquitectònics (el panòptic de Bentham)– que, per la via del control del temps i la fixació en un lloc, asseguraven l'optimització de l'ús de l'home com a força de treball, la seva incorporació a la roda de la producció. Enfront de la lògica de l'explo-tació i de la submissió que imposava l'ètica del treball es va anar desenvolupant una cultura de resposta, la cultura obrera.

La ruptura que va donar pas a la societat industrial va ser enormement costosa, però amb el temps aquesta nova forma de treball, un cop consolidada, es va convertir en motor de sentit i presència al món. Ara aquest paradigma suavitzat per la força dels conflictes socials entra en mutació. Entrem en una nova era que apunta a canvis fonamentals. El treball continua sent la referència, però com ha dit Bauman la carta de ciutadania ja no l'atorga el treball sinó el consum. La nova tecnologia optimitza la capacitat de producció. En les societats avançades la mà d'obra és més prescindible. El qui no segueix es veu condemnat a la marginació. La societat es dualitza sota la pressió del procés de globalització. Una vegada més algunes veus ploren pel món del treball que es perd i fan tocar a morts les campanes per la crisi de sentit que acompanya el canvi d'època. Però la transformació no s'atura. Sense la radicalitat dels qui vehiculen la ideologia de la «fi del treball», però amb un ritme constant. Fins a trobar l'estabilitat en un nou estadi, amb una altra significació del treball, potser amb una menor centralitat en la vida social. Si és així, la tercera onada significaria realment una de les més grans ruptures de la humanitat.

En presentar una exposició sobre el treball des de la perspectiva de les cultures que al seu entorn s'han construït, volem: a) assenyalar la centralitat social del treball durant la seva llarga i intensa aventura, i b) reflexionar sobre els horitzons de transformació que un canvi en el paradigma treball apunta.

2. *Podem parlar de cultura del treball en tres sentits: organitzatiu, simbòlic i socialitzador.*

a) *La cultura de l'organització del treball.* Tota realitat social genera els seus mecanismes organitzatius. Perquè el treball sigui efectiu s'han desenvolupat una sèrie de tècniques de maximització del rendiment, d'enquadrament dels treballadors i d'estructuració dels processos de producció. És el nivell més immediat de la cultura del treball. Naturalment totes aquestes tècniques d'utilització dels estris de producció i d'optimització del rendiment de la força de treball han provocat discursos de reforç i de reacció. La cultura de l'organització del treball concerneix a les seves tècniques de desenvolupament però també als sistemes (i als discursos) al voltant dels quals s'han organitzat empresaris i treballadors. La cultura del treball és, en aquest sentit, també la cultura de la conflictivitat social. Si, com ha escrit Jacques Lessourne, «amb la revolució industrial, l'home s'ha dotat de pròtesis per als braços, amb les tecnologies de la informació i de la comunicació s'ha dotat de pròtesis per al cervell», aquests canvis es traduiran –s'estan traduint ja– en canvis no solament en les tècniques del treball, sinó també en les maneres de la conflictivitat social.

b) *El treball i el simbòlic.* El paper determinant del treball a la societat ha fet que la seva capacitat de generar cultura assolís també l'àmbit del simbòlic. Des de l'arquitectura del treball –on allò eficient es barreja amb el poder i la forma– fins a les arts plàstiques o el cine, el treball és un tema recurrent en la cultura. De l'exaltació del treball a la crítica de les condicions d'explotació, passant per la fascinació per la tecnologia o la figura del treballador, les avantguardes artístiques han transitat sovint a través d'una qüestió que ha jugat un paper definitiu en la determinació del que es pot pensar en la societat industrial. Al cap i a la fi en totes les ideologies el treball opera com un factor de redempció: de redempció moral, de redempció econòmica o de redempció social.

c) *El treball i les mentalitats.* Una característica de la societat industrial és que el treball opera com a principal factor de socialització. Fora del treball només hi ha la marginació, una amenaça que actua psicològicament sobre el treballador i econòmicament per al manteniment dels salaris a la baixa. El treball ha penetrat les mentalitats i ha estat durant molt de temps el principal factor d'identitat del ciutadà. Quan preguntem a algú: «I tu què ets?», la resposta que s'espera –i que gairebé sempre es dona– és allò en què treballa. I tanmateix les restriccions del mercat de treball i les perspectives d'un treball futur en funció d'una major mobilitat i polivalència (flexibilitat laboral és l'expressió de moda) anuncia canvis que concerniran també l'àmbit de les mentalitats. Deixarà de tenir el treball el caràcter de fonament antropològic que ha tingut, en certa manera, des de l'expulsió del paradís però especialment des de la Revolució Industrial? Por l'home aconseguir la seva veritable emancipació: el triomf sobre el càstig diví?

3. *Tota gran mutació porta un acompanyament ideològic.* El que determina el canvi és la tecnologia, que permet fer molta més feina amb molta menys gent. La tecnologia telemàtica – amb Internet com a símbol– afecta directament, a més, a l'organització i a les possibilitats d'autonomització del treball. La nova utopia capitalista ens parla d'un nou estil de treball basat en la flexibilitat laboral, la formació permanent, el canvi constar de feines, la fragmentació en equips més reduïts i autònoms, la corresponsabilització i una alta creativitat. Tot això és el que

tenim en aquests temps, en que sembla com si la riquesa i la felicitat es trobessin a la pantalla de l'ordinador.

El consumidor (nova estrella social), diuen, té la paraula. La piràmide s'inverteix: és el comprador qui decideix. La quinta essència d'aquesta fantasia ideològica l'expressa un esclat poètic de l'economista liberal espanyol Pedro Schwartz que diu que el capitalisme premia «l'encert a satisfer els nostres semblants, a crear valor descobrint el que estan disposats a comprar». Ni que el capitalisme fos l'ordre de la mare Teresa de Calcuta. Cada època té la seva utopia, ara és l'hora de les utopies neocapitalistes. El treball canvia, certament, però l'experiència demostra que encara hi ha més promeses que realitats. El teletreball continua coexistint amb velles estructures empresarials. I el procés de globalització és encara una franja estreta, col·locada com una faixa en el mapa del món. De manera que, en aquest moment, trobem al planeta les formes més primitives i les formes més avançades de treball. S'haurà de veure quina dinàmica imposa la globalització: la modernització generalitzada del planeta o la divisió cada vegada més profunda en dues societats, la societat emergent i la definitivament submergida.

El futur del treball és un laberint del qual encara desconeixem la sortida. I així queda expressat en aquesta exposició. Els missatges són sovint contradictoris. Les experiències presenten grans contrastos. Aquesta exposició tracta d'explicar l'aventura recent del treball, d'estar atenta a les mutacions que arriben i expressa la confiança que efectivament la humanitat trobi els dispositius tècnics necessaris per alliberar-se del càstig del treball i fer-ne una activitat creativa i alliberadora més. Però és una il·lusió, no una promesa.

4. *El protagonista de l'exposició és el treballador.* Pot ben ser que algun dia les màquines el reemplacin en moltes de les seves tasques, especialment les més pesades. Però avui continua sent encara el protagonista del treball, encara que en tant que classe s'hagi diluït en la mesura que la realitat social s'ha fet més complexa, lluny de l'estricta divisió entre empresaris i treballadors o, per dir-ho d'acord als cànons del marxisme, entre propietaris dels mitjans de producció i força de treball. Durant gairebé dos segles el treballador, a través de les seves organitzacions, va representar la promesa de canvi radical a la societat. El fracàs de la proposta de màxims –el comunisme– que va derivar cap al totalitarisme propi de qualsevol projecte que parteix del principi que tot és possible, no ha de fer oblidar les extraordinàries conquestes socials que la pressió de la classe obrera va aconseguir. Però aquesta etapa de l'aventura es va acabar. Ja no hi ha una imatge dominant del treballador. La diversitat social dels treballadors és enorme, els seus interessos no sempre coincideixen. I sempre queda l'ombra dels qui no tenen feina i, per tant, sovint ni tan sols veu. En les societats avançades –on s'està coent la societat xarxa– tot és molt diferent del moment àlgid de la modernitat industrial. Cosa que no impedeix que en altres parts del planeta –o en bosses dins de les mateixes societats industrials– es donin situacions pròpies dels pitjors moments de l'acumulació de capital i fins i tot de temps premoderns.

El test del treball de l'anomenada «nova economia» el proporcionarà precisament la figura del treballador. Si realment les noves pròtesis tecnològiques li permeten guanyar en autonomia i llibertat haurem avançat. Però res no és decidit per endavant. La societat de la

Pròlegs de Josep Ramoneda als catàlegs del CCCB

indiferència i la submissió és una amenaça no menyspreable, si es manté la lluita per la competitivitat i la productivitat com a croada nacional –o supranacional– per mantenir confosos el jo i el nosaltres. Ho deia el poeta Raymond Queneau: el fi de la societat és el benestar dels homes i no l'acompliment inexorable de les lleis de l'economia. Aquest hauria de ser el camí pel qual l'aventura del treball podria trobar un final feliç.